

Н. В. ГУРІНЕНКО, А. М. ГЕРАСИМЕНКО

СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ВИТРАТИ БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ НА НАУКУ ТА ОСВІТУ

Проаналізовано видатки бюджету України на освіту і науку за останні роки, проведено аналіз стану бюджетного фінансування освітньої-наукової галузі України та її ефективності, рейтинг української освіти за складовими Глобального індексу конкурентоспроможності. Висвітлено основні фінансові положення нового закону «про вищу освіту».

Ключові слова: вища освіта, джерела фінансування, пріоритетні напрямки, фінансування вищої освіти, конкурентоспроможність, закон про вищу освіту.

Вступ. Проведення аналізу фінансового стану освіти та науки в Україні потребує вивчення доцільності використання видатків. Якою саме буде роль освіти та науки, залежить від багатьох факторів. Кризовий стан економіки, дефіцит державних ресурсів останнім часом зумовив функціонування освіти та науки в Україні за принципом обмеженості бюджетного фінансування. У результаті недоотримання фінансових ресурсів з державного бюджету, недосконалістю правового забезпечення та механізмів залучення і використання видатків, освітня-наукова галузь не отримує необхідного розвитку. З прийняттям нового закону «Про вищу освіту» українське суспільство впевнено у майбутній модернізації української вищої освіти та у тому що випускникам вузів стане легше інтегруватися в європейське співтовариство.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В останні роки проблема формування та ефективного використання фінансових коштів вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ) також знайшла широке обговорення в навчальних закладах і в наукових колах. Цим питанням присвячені роботи таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як: О. Ю. Белаш, О. Бойко, О. Василик, І. М. Гараєв, В. Гейєць, В. Глущенко, В. А. Лазарев, І. Р. Лошенко,

С. А. Мохначев, Т. Оболенська, Н. І. Пашенко, П. Саблук, Х. А. Фасх'єв, І. Чугунов та ін.

Мета та завдання статті. Мета роботи полягає у аналізі видатків на освіту і науку, стану бюджетного фінансування освітньої-наукової галузі України.

Основна частина. Освіта та наука є визначальними чинниками людського розвитку у сучасному глобалізованому світі, є джерелом покращення добробуту людей. Саме вони забезпечують національні інтереси та зміцнюють авторитет і конкурентоспроможність держави на міжнародній арені, адже світовими лідерами є країни, які свого часу зробили ставку на розвиток освіти та науки. А Україна має великий потенціал для того, щоб стати суспільством, що навчається.

Міжнародні дослідження якості вищої освіти засвідчують, що показники якості вищої освіти України є доволі неоднорідними. З одного боку за кількісним показником – охоплення вищою освітою – Україна перебуває в числі перших 10-15 країн світу. Доволі високі показники має математична і природнича освіта – Україна посідає тут місце не нижче 50-го. За якістю освіти з менеджменту місце України коливається біля сотого. В табл. 1 вказано рейтингові позиції України за складовими Глобального індексу конкурентоспроможності (дослідження Світового економічного форуму) [1].

Таблиця 1 – Рейтингові позиції України за складовими Глобального індексу конкурентоспроможності

	2010-2011pp.	2011-2012pp.	2012-2013pp.	2013-2014pp.	2014-2015pp.
Якість системи освіти в цілому	56	62	70	79	72
Стан вищої і професійної освіти (в цілому)	46	51	47	43	40
Якість освіти з менеджменту бізнесу	108	116	117	115	88
Якість початкової освіти	49	52	43	37	40
Якість вищої математичної і природничої освіти	42	36	34	28	30
Охоплення вищою освітою	8	7	10	10	13
Кількість країн, які брали участь в дослідженні	139	142	144	148	144

Система вищої освіти в Україні складається з таких ланок освіти: початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти; перший (бакалаврський) рівень; другий (магістерський) рівень; третій (освітньо-науковий) рівень; науковий рівень. Існують й відповідні рівні вищої освіти: молодший бакалавр; бакалавр; магістр; доктор філософії; доктор наук. [2].

Видатки на освіту та науку належали до поточних видатків бюджету. Довгий час дана галузь практично не мала доходів і свою діяльність проводила на основі видатків відповідного бюджету.

Відповідно до старого Закону України "Про освіту" держава забезпечувала бюджетні асигнування на освіту в розмірі не менше 10 % національного

доходу, а також валютні асигнування на основну діяльність.

Створення сучасного механізму управління фінансовим забезпеченням сфери вищої освіти та науки є досягнення позитивної динаміки розвитку даної сфери для повного задоволення потреб населення в якісній і доступній освіті, підприємств – у кваліфікованих фахівцях, освітян – у гарантованій гідній заробітній платі [3].

Для визначення обсягів фінансування використовувалися такі методи, як балансовий (суть полягає у тому, що шляхом побудови балансів досягається взаємозв'язок наявних фінансових ресурсів і фактичної потреби в них) та нормативний (передбачає розрахунок фінансових показників на основі встановлених норм і техніко-економічних нормативів) [4].

Дані табл. 2 свідчать, що обсяги видатків на освіту, незважаючи на стійку тенденцію до зростання, суттєво відставали від аналогічних показників розвинутих країн. І хоча протягом досліджуваного періоду видатки на освіту випереджали показники зростання обсягу ВВП (крім 2004, 2007, 2010 та 2011 років), що є позитивним явищем, бюджетні витрати забезпечували переважно тільки фінансування витрат державних ВНЗ на стипендії, частково заробітну плату та комунальні платежі. Це пояснюється тим, що нормативний метод визначення обсягів фінансування, який використовувався як спосіб розподілу бюджетних коштів, припускав їх коригування в сторону зменшення у зв'язку з нестачею.

Частка витрат на освіту в зведеному бюджеті складала 20%. Відношення державних витрат зведеного бюджету на освіту до ВВП складало 6-7 % (табл. 3).

Таблиця 2 – Динаміка ВВП на освіту [3]

Показник	2006р	2007р	2008р	2009р	2010р	2011р	2012р	2013р	2014р
Номінальний ВВП, млн. грн.	544153	720731	942056	913345	1082569	1316600	1408889	1454931	1566728

Таблиця 3 – Динаміка зведеного бюджету на освіту

Показники	2010р	2011р	2012р	2013р
Загальні видатки зведеного бюджету на освіту всього, млн. грн.	77323,0	79000,0	92100,0	75951,5
Загальні видатки зведеного бюджету на освіту в % до ВВП	7,1	6,1	6,5	5,2

Щодо останніх років – аналіз державного бюджету України у 2014 році показав падіння видатків на освіту і науку. Загалом Бюджет Міністерства освіти і науки у 2014 р. складав 24,3 млрд. грн, при чому його загальний фонд зріс на 3,7 %. У 2015 році на освіту виділено 107,2. млрд. грн, тобто 6,4 % ВВП. Згідно із Законом про освіту, на цю галузь держава повинна була виділяти 10 % НД, тобто 160 млрд. грн. На науку виділено 0,27 % ВВП замість законних 1,7 %. Для того, щоб хоча б просто виживати, галузі необхідно як мінімум 0,9 % ВВП. Експерти відзначають: ще ніколи за роки

незалежності України фінансування науки не було таким мізерним.

Зупинимось на дослідженні комплексу показників фінансування освіти. Обсяг фінансування освіти в різних країнах встановлюють у відсотках від ВВП, що означає їх пряму залежність від рівня розвитку економіки. У тому числі спостерігаються наступні тенденції: чим вище є рівень розвитку економіки (величина ВВП), тим більший обсяг фінансових ресурсів має вища освіта. Основні показники, які характеризують розвиток вищої освіти та її фінансового забезпечення в різних країнах світу представлено в табл. 4.

Таблиця 4 – Основні показники рівня фінансування освіти в різних країнах (на 2014 р.)

Показники	Україна	Росія	США	Німеччина	Франція	Японія	Півд. Корея	Китай	Індія	Польща
ВВП на душу населення, дол. США	3 870	19 833	46 588	37 430	34 256	33 785	28 797	7 519	3 339	19 908
Загальні витрати на освіту, % ВВП	5,3	4,1	5,4	4,6	5,9	3,8	5	4	3,2	5,1
Державні витрати на вищу освіту, % ВВП	2,3	1,2	1,0	1,1	1,3	0,5	0,7	-	1,3	1,1
Кількість ВНЗ в країні, од.	854	689	3301	250	586	721	394	1135	579	286
Чисельність населення, осіб	46,6 млн.	142 млн.	316 млн.	80 млн.	65 млн.	127 млн.	49 млн.	1,3 млрд.	1,2 млрд.	38 млн.

Іншим важливим індикатором розвитку освітньої системи та забезпечення її конкурентоспроможності є динаміка показника інвестицій в освітню сферу, особливо зважаючи на те, що Україна обрала модель

розвитку економіки, заснованої на знаннях. В табл. 5 наведено дані про динаміку показників інвестицій в освіту за абсолютною величиною та їх часток в загальному обсязі інвестицій в Україні.

Таблиця 5 – Динаміка інвестицій в освіту в Україні [3]

Показник	2007р	2008р	2009р	2010р	2011р	2012р	2013р
Освоєно інвестицій в освіту, млн. грн. у фактичних цінах	1163,4	1651,4	2321,7	1484,3	1872,5	2485,2	3134,6
Коефіцієнти зростання (ланцюгові)	-	1,4	1,4	0,6	1,3	1,3	1,3
Частка інвестицій в освіту, % до загального обсягу інвестицій		1,0	0,9	1,0	1,1	1,0	1,0

Як свідчать дані табл. 5 частка інвестицій в освіту стабільно трималася на рівні 1% від загального їх обсягу, що, враховуючи загальний стан освітньої сфери в Україні, не можна вважати достатнім показником.

Вища освіта завжди поєднувалась із науковими дослідженнями. Світові рейтинги університетів значною мірою визначаються обсягами і результатами наукових досліджень.

В Україні широка мережа наукових установ з її координуючим центром - Національною академією наук України. Всі науково-дослідні організації загальнонаукового профілю перебувають у віданні Національної академії наук України й здійснюють розробку теоретичних проблем, що мають як

загальнодержавне значення, так і формують основні напрями зовнішньої і внутрішньої політики країни.

На жаль, країна має значні проблеми із проведенням ефективної наукової, науково-технічної та інноваційної політики. Стан наукової, науково-технічної сфери за останні роки різко погіршився: скорочено обсяг замовлень на наукову та науково-технічну продукцію, скоротилася кадрова та матеріальна база проведення досліджень та розробок, різко зменшилася результативність самої науки. Дослідники у значній мірі пов'язують це зі зміною фінансової підтримки науки (табл. 6). У 2013 році питома вага загального обсягу витрат у ВВП становила 0,77 %, у т.ч. за рахунок коштів державного бюджету - 0,33 %.

Таблиця 6 – Джерела фінансування наукових та науково-технічних робіт науки України (млн. грн.)

Показники	1995р	2000р	2005р	2009р	2010р	2012р	2013р
Усього	652,0	2046,3	5160,4	7822,2	8995,9	10558,5	11161,1
кошти бюджету	244,9	641,0	1741,8	3429,2	3751,0	4774,6	4826,8
у т. ч. держбюджету	244,9	614,5	1711,2	3398,6	3704,3	4709,1	4762,1
кошти фондів спеціального призначення	53,9	18,6	24,9	40,8	48,3	22,7	20,6
власні кошти	14,6	61,3	338,5	629,4	872,0	1121,2	1466,6
кошти замовників підприємств, організацій України	233,4	785,8	1680,1	1870,8	1961,2	2458,4	2306,6
іноземних держав	101,9	477,1	1258,0	1743,4	2315,9	2045,0	2411,5
кошти інших джерел	3,3	89,1	121,2	108,6	47,6	136,6	128,9

Кількість організацій, які виконували наукові та науково-технічні роботи у секторі вищої освіти у порівнянні з 2005 року (172 організацій) дещо збільшилась та складала 180 закладів вищої освіти. При закладах вищої освіти (далі – ЗВО) у 2013 році працювало 48 % (249) аспірантур та 62 % (172) докторантур. У ЗВО в 2013 році навчалися 26903 аспірантів (2005 році – 24897), при цьому було прийнято до аспірантури за рік 7343 аспірантів (2005 році – 8134), випущено з аспірантури – 7040 (2005 році – 5252), у тому числі з захистом дисертації – 2035 (2005 році – 1064).

Сектор вищої освіти у 2013 році отримав 688057,6 тис. грн. фінансування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт (6,1 % всіх витрат на науку), переважна частина яких надійшла з держбюджету – 438476,5 тис. грн.

Взагалі Міністерство освіти і науки виступало найбільшим адміністратором центрального бюджету і контролювало 75,5 % центрального фінансування (23,1 % всіх витрат державного сектора), тоді як

решта коштів розподілялося Міністерством охорони здоров'я (7,7 %) та іншими центральними урядовими органами (Міністерством аграрної політики та продовольства (7,1 %), Міністерством внутрішніх справ (2,9 %), Міністерством культури (2,4 %), Міністерством доходів та зборів (0,8 %).

Сьогодні, коли прийнят новий закон «про вищу освіту» доцільно відмітити, що українські вузи отримали більшу самостійність у фінансовій, економічній і організаційній сферах діяльності. Так, у ст. 46 прикінцевих та перехідних положень Закону зазначено, що автономія вищого навчального закладу – це його самостійність, незалежність і відповідальність у прийнятті рішень щодо розвитку академічних свобод, організації наукових досліджень, освітнього процесу, внутрішнього управління, економічної та іншої діяльності, самостійного добору і розстановки кадрів в межах, передбачених цим Законом. При цьому права вищого навчального закладу, які визначають зміст його автономії,

визначаються цим Законом і не можуть бути обмежені іншими законами та нормативно-правовими актами.

Відповідно до нового Закону «Про вищу освіту», вузи повинні почати самостійно відкривати рахунки в банках і розпоряджатися своїми коштами. В усьому світі є вимога, якої дотримуються кращі ВНЗ, і поки

що не дотримуються українські, - це фінансова прозорість. Університети ось уже рік як повинні оприлюднити на своїх сайтах всі фінансові документи, і зробили це тільки 10 з 96 вузів зі статусом національного (табл. 7-8) [7].

Таблиця 7 – Фінансова прозорість українських ВНЗ

№	Назва ВНЗ	%
1	Львівська національна музична академія ім. М. В. Лисенка	28
2	Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського	28
3	Тернопільський національний технічний університет ім. І. Пулюя	25,5
4	Харківський національний економічний університет	25,5
5	Криворізький національний університет	24
6	Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»	24
7	Київський національний університет театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого	22,5
8	Ужгородський національний університет	22,5
9	Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова	22,5
10	Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна	22

Таблиця 8 – Види інформації українських ВНЗ

Вид інформації	Публікують, %	Не публікують, %
Фінансові документи	10	90
Вартість навчання	97	3
Вартість навчання для іноземців	28	72
Додаткові послуги	7	93
Кількість студентів та викладачів	24	76

Висновки та перспективи подальших досліджень. В сучасних умовах, коли Україна, як і більшість країн світу, визнала пріоритетом формування нового постіндустріального типу суспільства, характерною рисою якого є створення нової моделі економіки – економіки знань, освіта та наука стають факторами економічного зростання та сталого розвитку держави. За даними експертів Світового банку однією з чотирьох основних умов формування економіки знань є освіта та навчання, які характеризують наявність освіченого та професійно підготовленого населення, здатного до продукування, розподілу та використання знань. Для вирішення завдань, які сьогодні ставлять перед системою вищої освіти, потребується суттєве зростання обсягу фінансування освіти та науки як з боку держави, спонсорів, так і самих ВНЗ. Це дозволить забезпечити динамічний розвиток освітньої-наукової галузі, сприятиме посиленню ринкових позицій державних ВНЗ, зростанню їх конкурентоспроможності, зростанню наукових досліджень, оскільки лише за наявності надійних та стабільних джерел фінансування освіта та наука виконуватимуть свою місію щодо розвитку людського потенціалу країни.

Список літератури: 1. Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 року (проект) // [Електронний ресурс] / Режим

доступу : <http://www.tnpu.edu.ua/EKTS/strate2014.pdf>. 2. Закон України «Про освіту». 3. Робак О.М. Механізми розподілу бюджетних коштів галузі освіти і науки / III Міжнародна науково – практична конференція «Управління в освіті». – Львів, 2007. – С. 71. 4. В. Г. Воронкова. Управління людськими ресурсами: філософські засади. Навчальний посібник. – К.: ВД «Професіонал», 2006. — 576с. 5. Бюджетний кодекс України. - К., Видавничий дім., 2010. 6. Ю. Ю. Хайнацька, Т. А. Гордєєва. Аналіз фінансування видатків на освіту в Україні // Десята Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Сучасний соціокультурний простір 2013» // [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://intkonf.org>. 7. Чому українські ВНЗ – жебраки // [Електронний ресурс] / Режим доступу <http://argumentua.com/stati/pochemu-ukrainskie-vuzy-nishchie>.

Bibliography (transliterated): 1. *Stratehiya reformuvannya vyshchoyi osvity v Ukraini do 2020 roku (proekt)* // [Elektronnyy resurs] / Rezhym dostupu : <http://www.tnpu.edu.ua/EKTS/strate2014.pdf>. 2. *Zakon Ukrainy «Pro osvitu»*. 3. *Robak O.M. Mekhanizmy rozpodilu byudzhetykh koshtiv haluzi osvity i nauky / III Mizhnarodna naukovo – praktychna konferentsiya «Upravlinnya v osviti»*. – L'viv, 2007. – P. 71. 4. *V. H. Voronkova. Upravlinnya lyudskymy resursamy: filosofski zasady. Navchal'nyy posibnyk*. – K.: VD «Profesional», 2006. — 576p. 5. *Byudzhetyy kodeks Ukrainy*. - K., Vydavnychy dim., 2010. 6. *Yu. Yu. Khaynats'ka, T. A. Hordyeyeva. Analiz finansuvannya vydatkiv na osvitu v Ukraini* // Desyata Mizhnarodna naukovo-praktychna internet-konferentsiya «Suchasnyy sotsiokul'turny prostir 2013» // [Elektronnyy resurs] / Rezhym dostupu : <http://intkonf.org>. 7. *Chomu ukraiyins'ki VNZ – zhebraky* // [Elektronnyy resurs] / Rezhym dostupu <http://argumentua.com/stati/pochemu-ukrainskie-vuzy-nishchie>.

Надійшла (received) 26.12.2015

Відомості про авторів / About the Authors

Наталія Віталіївна Гуріненко – асистент кафедри Менеджменту ЗЕД та фінансів Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», тел.: 067-953-10-10, e-mail: gurinenko_nv@ukr.net

Natalia Gurinenko – Research Assistant at the Department of Management and Finance FEA National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute», tel: 067-953-10-10, e-mail: gurinenko_nv@ukr.net

Анастасія Миколаївна Герасіменко – студент кафедри Менеджменту ЗЕД та фінансів Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», тел.: 063-995-41-96, e-mail: asya_94@inbox.ru

Anastasia Gerasimenko – student at the Department of Management and Finance FEA National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute», tel: 063-995-41-96, e-mail: asya_94@inbox.ru